

Наталія Черниш,

канд. філол. наук, професор Української академії друкарства

З історії створення Енциклопедії українознавства

«Кожна нація прагне мати свою книгу знання»

ЕУ, т. 1, с.5.

У статті у контексті суспільно-політичної та культурно-історичної ситуації середини ХХ ст. здійснено аналіз типологічних рис унікального довідкового видання «Енциклопедія українознавства». Увага акцентується на історії реалізації цього проекту, на фактичних відомостях, які засвідчують об'єктивність і неупередженість висвітлення історичних подій та видатних постатей української минувшини. Простежується також історія створення та видавничого втілення англомовних українознавчих довідкових праць – «Ukraine. A Concise Encyclopedia» (1963–1971) та «Encyclopedia of Ukraine» (1984–1993).

К л ю ч о в і с л о в а: наукове товариство ім. Т. Шевченка, енциклопедичні видання української діаспори, Енциклопедія українознавства, англомовні українознавчі довідкові праці.

Після закінчення Другої світової війни у Західній Європі внаслідок багатьох причин (примусове вивезення українців на роботи до Німеччини, незгода з репресивною політикою радянського уряду, прагнення жити у вільному, демократичному світі, під яким уявлялися європейські країни, зрештою, часто-густо вагомі економічні та родинні обставини) опинилися тисячі українців, змушені шукати кращої долі. Еміграційні умови були не найкращими для продовження наукової діяльності, однак, незважаючи на це, у суспільстві сформувалася думка про необхідність відновлення роботи Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) та низки інших українських наукових осередків. Порівняно з відомими на той час громадськими або науковими установами НТШ було найстарішим об'єднанням українознавців, досягнення якого упродовж багатьох років визнавалися європейською науковою спільнотою. До того ж, в еміграції перебувала більшість провідних членів осередку – І. Раковський, З. Кузеля, В. Кубійович, Ю. Шевельов та ін.

Центром української еміграції у повоєнний період стала Баварія, де зосередилася більшість дійсних членів та членів управи НТШ, які у березні 1947 р. у Мюнхені на загальних зборах відновили діяльність наукового осередку та ухвалили новий статут товариства. Тоді ж розпочали роботу три традиційні секції та деякі комісії. Згодом число останніх зросло, з'явилися навіть інститути, на які покладалися завдання служити новим потребам українського народу, зокрема й тим, що були зумовлені перебуванням частини населення в еміграції. Один з ініціаторів відновлення НТШ пи-

сав: «У сьогоднішніх трагічних для нашої країни часах український вчений повинен в першу чергу займатися не тими проблемами, які йому особисто любі і милі, а тими, які сьогодні зв'язані з проблемами нації. Серед соток проблем повинен український вчений присвятити свій труд першочергово тим, на розв'язку яких жеде нація і сучасне життя» [6, с. 9]. Саме тому наукова діяльність НТШ в Європі (НТШЄ), в першу чергу, була пов'язана зі створенням та виданням українських енциклопедій, адже «значення появи енциклопедії з'ясовувати не доводиться. Вона дає читачеві синтез сучасної науки, замкнену цілісність знання. Вона є одночасно показником рівня культурності народу. З цього погляду, зокрема, важливе завжди перше видання енциклопедії – кожна нація прагне мати свою книгу знання» [2, т. 1, с. 5].

Мета статті – розкрити наукову і видавничу діяльність української еміграції, пов'язану з підготовкою та опублікуванням Енциклопедії українознавства, опрацюванням її англомовного варіанта.

Умови, в яких опинилися вітчизняні науковці-емігранти, спонукали їх до швидкого напрацювання енциклопедії: «Пора усвідомити те загрозливе явище, що опинилися ми на еміграції без рідної книжки. Рідна книжка має єднати нас з рідними землями, не дати їх забути, зберігати нас для народу і надихати бажанням працювати для нього... Низку підручників мусить заступити нам одна книга, яка давала б суму найнеобхідніших знань про Україну» [2, т. 1, с. 5]. Однак насправді, завдання нового видання були значно ширшими: по-перше, ЕУ мала стати авторитетним довідником для українців, котрі живуть у діаспорі; по-друге,

бути джерелом знань про Україну і український народ для всього світу; по-третє (і, на думку видавців, це політичне завдання – найважливіше), видання повинно було подати правдиву інформацію про минуле і сучасне України для українців на рідних землях, протистояти фальсифікаціям у інших довідкових виданнях (тут йшлося, насамперед, про друге видання БСЭ, а згодом – і про УРЕ).

Хоча ідея створення ЕУ виникла в середовищі свідомої української наукової спільноти ще до відновлення діяльності НТШЄ, остаточно втілювалася вона лише у червні 1947 р., коли було засновано наукову установу – Інститут Енциклопедії українознавства, який очолив З. Кузеля. Центральною постаттю, завдяки зусиллям якої енциклопедія не лише стала основним видавничим проектом новоствореного наукового центру, а й принципово вплинула на усі напрями його діяльності, був відомий вітчизняний історик, географ, громадський діяч В. Кубійович. Оскільки робота над виданням на початках практично не просувалася, В. Кубійович вирішив стати одним з його головних редакторів і перебрав на себе більшу частину організаційної роботи, що суттєво прискорило працю. За його наполяганням, Інститут Енциклопедії українознавства, а також всі секції і комісії НТШ зосередилися на накопиченні та науково-методичному опрацюванні довідкових матеріалів і подальшому виданні ґрунтовної українознавчої праці, потреба в якій на той час була незаперечною.

Влітку 1948 р. розпочалася європейська фінансова криза, зумовлена зміною німецької валюти. Значну частину фондів НТШЄ було заблоковано, та й меценати вже не мали змоги надавати осередку належної підтримки. Робота над ЕУ могла повністю припинитися, якби не єпископ Іван Бучко: він домогся фінансової допомоги від кардинала Є. Тіссерана, особисто перерахував значні кошти на підготовку енциклопедії, а 1952 р. посприям купівлі будинку у Сарселі, під Парижем, куди переїхали науковці.

У розділі «Перспективи і плани» «Хроніки НТШ» за 1948 р. читаємо: «Інститут Енциклопедії Українознавства працює від весни 1948 р., мета його – видати Енциклопедію Українознавства, яка давала б суцільний, ясний, по змозі докладний образ території, людности, культури й господарства українських земель від найдавніших часів по сьогодні на основі повного перевіреного матеріалу із застосуванням найновіших здобутків науки. Енциклопедія мала б появитись українською і чужими мовами. В ній будуть взяті до уваги цілком нові

ділянки, яких не було в попередніх енциклопедіях. Завдання цієї Енциклопедії – це дати українцеві й чужинцеві в руки книжку, яка познайомила б його із цілістю української проблематики» [7, с. 28].

На початках ЕУ планувалась обсягом усього два томи: перший – загальний, другий – гасловий, однак згодом обсяг навіть першої (загальної) частини було збільшено до трьох томів, з 800 до 1230 с. Для «своєрідного підручника з українознавства» (а саме таким був доволі скромний задум видавців) вдалося накопичити так багато цінного наукового матеріалу, що обмежитися попередньо визначеним обсягом стало просто неможливо. У передмові до видання наголошувалося, що «Енциклопедія українознавства» спирається на ті вічні ідеали, які лягли в основу нашого світогляду і нашої культури, підхід її базується на ідеалістично-християнських засадах і державницьких традиціях, і тому вона має науковий, об'єктивно цінний характер, подаючи найважливіші відомості з різних ділянок українознавства» [2, т. 1, с. 6].

Підготовка першої (загальної) частини українознавчої енциклопедії активно розпочалася навесні 1948 р. в Мюнхені і тривала до червня 1952-го; саме тоді було остаточно закінчено редагування третього тому. Ця частина ЕУ створювалася у важких умовах еміграції, у знищеній на той час Німеччині, при обмежених можливостях користуватися бібліотеками й архівами з українознавчими матеріалами, коли перевірка та опрацювання фактичних відомостей становили неабиякі труднощі. Однак, роботу над виданням полегшувала та обставина, що майже всі редактори, співробітники жили у Мюнхені – центрі української еміграції, або недалеко від нього. Відомі вчені – автори матеріалів детально досліджували окремі галузі українознавства, чимало з них на той час вже мали вагомий досвід у цій ділянці, а тому могли створювати енциклопедичні статті навіть при обмежених бібліотечних фондах. Проте чимало матеріалів потребувало фахового рецензування, що передбачало співпрацю з широким колом дослідників. Редакція мала змогу виплачувати невеликі гонорари авторам і редакторам, які хоч трохи підтримували українських науковців у складних умовах тогочасної фінансової кризи. Окрім того, в еміграції вчені мали достатньо часу для роботи над ЕУ. Безперечно, не останню роль для української діаспори відігравало і відчуття спільної праці над таким суспільно важливим видавничим проектом, який згуртував багатьох видатних науковців.

Загалом, перша частина ЕУ (ЕУ-1) була підготовлена і видана за короткий термін, що зумовлено бажанням укладачів якнайшвидше дати українським емігрантам суму знань про Україну, зробити це саме тоді, коли так гостро відчувався брак будь-якої довідкової літератури з українознавства. Наклад становив три тисячі примірників. Він повністю розійшовся упродовж семи-восьми років після появи останнього тому. Енциклопедія віддзеркалює переважно стан українознавчих досліджень 40-х років ХХ ст. та довоєнного періоду. А. Жуковський згадував: «Працювати над першою частиною Енциклопедії було не надто складно, більшу відповідальність покладено на редакторів відділів, а готові матеріали авторів, добрих спеціалістів, не потребували великих змін. Більшість співробітників перебували у невіддалених скупченнях Баварії, тому три томи – 1230 с. сконденсованого енциклопедичного матеріалу – вдалося підготувати за відносно короткий час» [1, с. 17].

Від самого початку роботи над першою (загальною) частиною передбачалося підготувати її другу частину – гаслову (алфавітну), над якою робота розпочалася вже в середині 1952 р., у зовсім інших умовах. Центром редакційної колегії на цей час стало містечко Сарсель під Парижем, де містилося НТШС. Хоча умови праці над виданням були далекі від ідеальних, укладачі другої частини все-таки мали певні переваги. У будинку товариства містилася невелика бібліотека, фонд якої мав майже всі необхідні праці з українознавства, а також багатий архів, зокрема фотографій та карт. Ускладнювало роботу лише те, що співробітники й редактори мешкали у різних країнах.

Якщо до створення загальної частини ЕУ долучалася невелика кількість переважно українських авторів з Баварії, особливо з Мюнхена, то над другою частиною працювало вже понад 200 науковців, таке ж число осіб надавало додаткову інформацію, ілюстративний матеріал, рецензії тощо. Це вимагало від головної редакції у Сарселі чіткої організаційної роботи, яка забезпечувала б координацію дій усіх, хто був дотичний до видання енциклопедії. Першим етапом роботи над другою (гасловою) частиною ЕУ (ЕУ-2) було створення картотеки назв енциклопедичних статей, що мали пізніше бути підготовленими. Цю картотеку склали одночасно за абеткою і тематикою (змістом статті), використовуючи матеріали українськознавчих гасел УЗЕ, першої частини ЕУ, наукові праці та підручники видатних вчених, відо-

мости журналів, що виходили у світ у міжвоєнний період, а також публікації у газетах, таких як «Діло», «Краківські вісті» тощо.

Після попередньої роботи, що тривала понад два роки, редакційна колегія приступила до другого етапу – остаточної підготовки енциклопедичних матеріалів. Ця праця тривала майже десять років і проходила у надзвичайно складних умовах (як фінансових, так і організаційних), оскільки співробітники редакції мешкали у різних куточках не тільки Європи, а й світу. Найбільшою перешкодою був нечисельний склад головної редакції в Сарселі, адже саме на неї покладалося чимало важливих завдань: редакційне опрацювання статей, рецензування та подальше внесення необхідних виправлень, літературне оформлення матеріалів, технічна підготовка, коректура тощо.

Енциклопедія, як відомо, – це колективна праця. Тому процес її створення вимагає вироблення єдиних засад щодо організації роботи авторів, редакційної колегії, рекомендацій щодо укладання статей та ін. Загалом, ЕУ створювалася на основі унікального плану видання (для загальної частини це був перелік розділів і підрозділів, а для гаслової – список статей, які мали увійти до довідника). Він узгоджувався з редакторами тематичних відділів, спільно з ними встановлювалися граничні обсяги матеріалів та організовувалося залучення кваліфікованих авторів – вчених української діаспори не лише Європи, а й усього світу. «Велика кількість науковців, що взяли участь у праці над «Енциклопедією українознавства», дала змогу надолужити брак бібліотеки, бо до найменшої ділянки запрошено фахівців, які докладно свою царину опанували. Цим способом можна було усунути не один хибний погляд чи виправити часом односторонність» – зазначали укладачі [2, т. 1, с. 6]. Підготовлені авторами дописи рецензували найавторитетніші вчені, а остаточно опрацьовані (виправлені відповідно до зауважень рецензентів та відредаговані) статті редакційна колегія узгоджувала з матеріалами суміжних відділів та з іншими відомостями видання. Це свідчить, що ЕУ – фундаментальна науково-довідкова праця чисельного колективу українських вчених, які перебували в еміграції, створена на загальних для енциклопедій організаційних засадах, які забезпечили її належний науковий та методичний рівень. «Іноді порушувалося питання про те, – писав А. Жуковський, – чи є ЕУ науковою працею, і хоча ніхто зі співробітників енциклопедії на це не претендував, проте при написанні статей для ЕУ часто доводи-

лося працювати майже на незораному полі, написання багатьох гасел було складнішим, а продукт ціннішим від багатьох наукових досліджень. Часто редакція ЕУ наражалася на критику з боку тих, хто волів ідеалізувати в патріотичному сенсі українську дійсність, але відповідальні за долю книги про Україну на такі концесії не могли йти, бо це знизило б науково-об'єктивний рівень твору. Більшість українців поділяли і боронили позиції, відстоювані редакцією ЕУ» [1, с. 17].

Обсяг гаслової частини ЕУ за час роботи зріс до 10 томів (подібне сталося також із загальною частиною, яку спочатку уявляли однотомию виданням). Це було зумовлено великим масивом відомостей українознавчої тематики, що надійшли від авторів, а також новими ґрунтовними дослідженнями певних проблем. Зокрема, до ЕУ були включені «численні замітки, статті, присвячені українським діячам – відомим постатям в історії, громадсько-політичному, науковому, літературному, мистецькому, церковному житті, а також українським містам та значнішим населеними пунктам, навчальним і спеціалізованим закладам, театрам, пам'ятникам культури, пресі. Якщо у першій частині енциклопедії українознавчі матеріали подано до всієї території України, то при укладанні другої частини застосовано регіональний підхід: наведено географічні, історичні, етнографічні, культурні, економічні відомості про окремі історичні, природно-географічні краї (Буковина, Волинь, Галичина, Гуцульщина, Закарпаття, Полісся, Полтавщина, Чернігівщина). З огляду на те, що енциклопедія з'явилася на еміграції, вміщено докладну інформацію про українську еміграцію, про українську діаспору та про зв'язки різних народів і країн з Україною» [1, с. 17].

У «Післямові» до десяти томів гаслової частини ЕУ, датованій січнем 1989 р., читачів поінформували про додатковий том видання, до якого планували включити низку нових матеріалів, а ще – виправлення до усіх статей та доповнення біографічних відомостей. З-поміж нових статей вважали за доцільне опублікувати лише ті, що були заявлені раніше, однак з різних причин не опрацьовані. Здебільшого це найскладніші гасла, для написання яких свого часу редакція не могла знайти авторів належної наукової кваліфікації. Видавці ЕУ-2 звернулися за допомогою до НАН України, зокрема до Комітету з науки та культури для зв'язків з українцями за кордоном, де отримали потрібну їм підтримку.

Загалом, одинадцятий том ЕУ складається з трьох

частин, тут вміщено 178 нових статей (40 з них – посилання), серед яких найважливішим є гасло «Історія України»: у ньому виокремлено 10 періодів, характерних для життя нашого народу та стисло викладено основні історичні події на українських землях від найдавніших часів і до 1989 р. Особливу увагу у статті приділено ХХ ст., передусім його другій половині, адже давніші події достатньо повно висвітлені у томах, що вийшли раніше. Чимало й інших гасел, дотичних до історії (наприклад, «Гетьманський рух», «Погроми», «Світова війна»), соціології («Нація», «Родина», «Селянство», «Соціалізм»), економіки («Оренда», «Фінанси» та ін.), а головне – ті справді «найскладніші» матеріали, які потребували об'єднання наукових зусиль вчених діаспори та незалежної України (зокрема, статті «Українці», «Українознавство», «Українсько-російські культурні взаємини» та ін.). Друга частина одинадцятого тому – це «Виправлення» і «Доповнення»: виправлення стосуються переважно виявлених редакцією помилок та неточностей, а доповнення – біографічних матеріалів (дат, місць народження та смерті – особливо для діячів, репресованих більшовицьким режимом). До тому, як і до шостого та десятого томів, додано список фундаторів і меценатів, котрі підтримали проект ЕУ.

Видавничим втіленням усіх 11 томів Енциклопедії опікувалося видавництво «Молоде життя» у Мюнхені. Коли у 1972 р. воно перестало існувати, справи, пов'язані з виданням, перейшли до новоствореного видавництва «Книга», яке було власністю НТШЄ. Однак на титульних сторінках усіх томів Енциклопедії зазначено лише видавництво «Молоде життя».

Загалом гаслова частина ЕУ вийшла друком у 11 томах, що нараховують понад 4,5 тис. сторінок. Опрацювання статей тривало довгі 35 років (1952–1987), воно об'єднало найкращі наукові сили української діаспори спільною метою та продуктивною працею на благо національної культури. Справді, в історії вітчизняної енциклопедичної справи ЕУ посідає особливе місце, адже це перша і єдина досі багатотомна краєзнавча енциклопедія, весь зміст якої пов'язаний виключно з Україною – її історією, культурою, громадським життям, становленням народного господарства, науки та ін.

Енциклопедія надзвичайно багата саме на українознавчі відомості, тоді як в УРЕ понад 50 % змісту становлять неукраїнські матеріали [4, с. 10]. Усі факти, що наводяться в ЕУ, тісно пов'язані з Україною. Поряд з оригінальними статтями про

українське релігійне життя, добу визвольних змагань, історію західних земель України, українську політичну еміграцію та діаспору, політичний та жіночий рухи в Україні, ґрунтовними відомостями про життя та працю видатних діячів нашого народу (безсумнівно, перелік цей можна продовжувати) читач знайде, на перший погляд, загальні, але за змістом тісно пов'язані з Україною статті «Австрія», «Австралія», «Китай», «Бразилія», «Польща», «Рим» та ін. Справа в тому, що зазначені матеріали містять інформацію, яка стосується України, «відзначаючи не лише наших прихильників, але також і ворогів чи осіб, що своєю діяльністю були зв'язані з Україною» [4, с. 5].

Українознавчий матеріал енциклопедії цінний ще й тим, що формує об'єктивну картину минулого та сучасного життя нашого народу, наводить ті факти, які здебільшого замовчувалися або фальсифікувалися в довідниках, виданих на теренах Радянської України. Автори ЕУ, готуючи матеріали з історії України, прагнули уникати ідеологічних догм. Тому й не дивно, що читач знайде у праці багато достовірних, неперекручених фактів, пов'язаних з Україною та заборонених для друкування у радянських енциклопедіях, адже тривалий час вона була єдиним достовірним довідковим виданням, що подавало якнайґрунтовніші, правдиві українознавчі матеріали. Однак, у складних суспільно-політичних обставинах, коли здійснювалося видання УРЕ, його укладачі змушені були частину суттєвої українознавчої проблематики оминати увагою на догоду панівним комуністичним догмам, теорії єдності України та Росії, що спотворювало об'єктивну картину національного життя.

ЕУ відходить від будь-якої ідеології, подає читачам чимало заборонених в Радянській Україні відомостей. Наприклад, це факти з історії церкви, політичної історії західноукраїнських земель, національних визвольних змагань 1917–1921 рр., матеріали про зв'язки України з західноєвропейськими державами, відомості про ОУН–УПА, голодомор 1932–1933 рр. та ін.

На особливу увагу заслуговують й біографічні матеріали. Енциклопедія згадує тих діячів культури, науки, політики, історії, які вважалися «ворогами народу» та у виданнях радянської доби або взагалі не зазначались, або ж негативно таврувались. Це, зокрема, І. Виговський, А. Волошин, М. Драй-Хмара, М. Зеров, Л. Курбас, К. Левицький, Б. Лепкий, Є. Петрушевич, І. Пулюй, О. Теліга, В. Самійленко, М. Филипович, А. Шеп-

тицький та безліч інших імен, що належать кращим синам та дочкам України. ЕУ подає правдиві факти про життя цих видатних діячів, розкриває їх внесок у розвиток української культури та національне життя.

Довідкова праця наводить факти, пов'язані з репресіями радянської влади проти української інтелігенції, яких у жодному довідковому виданні немає. Зокрема, ці відомості висвітлюються у статтях «Голод», «М. Єжов», «Концентраційні табори», «Заслання», «Русифікація» та ін. Саме такі матеріали надавали світовій громадськості змогу дізнатися об'єктивну, незаангажовану історію України.

Загалом, українознавчий матеріал Енциклопедії – цілісний, багатогранний, він формує об'єктивну картину минулого та сучасного життя нашого народу, викладає ті факти, які в інших довідниках замовчувалися або фальсифікувалися. Відомості ЕУ переконливо засвідчують, що українська наукова думка піднеслася до світового рівня, виявила всім народам свої здобутки.

Від самого початку праці над ЕУ її укладачі, передусім В. Кубійович, передбачали, що, окрім українськомовного, будуть здійснені і видання іноземними мовами. Власне, необхідність видрукування енциклопедії про Україну найпоширенішими європейськими мовами обговорювалося в середовищі НТШ ще наприкінці 40-х років ХХ ст. в Німеччині: тоді йшлося про переклад ЕУ-1 французькою, німецькою та іспанською мовами. Реалізувати ці масштабні плани вдалося лише в контексті англійськомовного видання – «Ukraine. A Concise Encyclopedia» (АЕУ-1).

У 1952 р., одразу після переїзду НТШ до Сарселя, В. Кубійович намагався організувати групу перекладачів, які здійснили б переклад першої (систематичної) частини ЕУ англійською мовою. За його задумом, до редакції мали увійти, окрім нього, також Ю. Шевельов (на вченого поклали відповідальність за редагування матеріалів) та Л. Мишуга (саме на нього планувалося покласти підготовку англійськомовного тексту). Однак, втілити ці плани не вдалося, адже всі наукові сили НТШ на той час були зосереджені на підготовці статей до другої (словникової) частини ЕУ.

До англійськомовного видання ЕУ-1 повернулися лише наприкінці 50-х років ХХ ст., коли працю над українським варіантом ЕУ-2 було добре налагоджено, томи енциклопедії вчасно виходили у світ і редакція мала змогу взяти на себе додаткові обов'язки.

Окрім НТШЄ, до реалізації англомовного проекту долучалися Український Національний Союз у США (угоду з ним уклали у 1958 р.; на думку В. Кубійовича та інших, дотичних до справи, це – найкращий видавець енциклопедії), редакція щоденної газети в діаспорі «Свобода», що виходила у США, та видавництво Торонтського університету. Фінансування майбутнього видання забезпечував Український Національний Союз, який тоді очолював Й. Лисогір. Осередок мав певний досвід публікації українознавчих матеріалів англійською мовою, а це вирішальною мірою вплинуло на вибір енциклопедичного колективу.

В основу «Ukraine. A Concise Encyclopedia» було покладено український варіант першої (загальної) частини ЕУ, однак її матеріали суттєво доопрацьовувалися, передусім автори оновили та змінили обсяги статей. Видавці на початках планували випустити лише один том АЕУ-1, а це, безперечно, вимагало кардинальних скорочень. Однак у процесі роботи стало зрозуміло, що енциклопедію варто розбити на два томи, інакше вповні забезпечити інформацією читачів не вдасться, до того ж докладні індекси (покажчики), які сприяли б зручному пошуку відомостей, потребували неабиякого обсягу.

Головним редактором «Ukraine. A Concise Encyclopedia» став В. Кубійович. Він не лише здійснював загальне керівництво видавничим проектом, а й декілька разів особисто виїжджав до США, щоб на місці контролювати підготовлені до друку тексти. До складу редколегії ввійшли – Ю. Луцький, О. Оглоблин, Ю. Шевельов. З боку Українського Національного Союзу справою опікувався А. Драган, який очолював групу перекладачів у складі Б. Кравціва, Б. Цюцори, Ю. Луцького, В. Душника, М. Соневицького. До роботи у разі необхідності залучалися й інші фахівці.

У передмові до АЕУ-1 проф. Е. Дж. Сіммонс писав, що це видання – «обсяговий збірник авторитетного інформаційного матеріалу про Україну і її народ, який ґрунтовно опрацьовано і фахово упрядковано для легкого користування. Як у структурі «Енциклопедії», так і в її змісті виявляється найкраща тенденція об'єктивної науки. Науковий колектив авторів і редакторів, долучені до справи українські наукові товариства, які уможлилювали появу цього знаменитого довідника, заслуговують на вдячність усіх учителів і студентів слов'янознавства англомовного світу. Сама наявність цього твору не лише спричиняє до ствердження ідентичності України, її народу як нації. Вона розширюва-

тиме науковий горизонт дослідників українознавства, одночасно служитиме посібником для великої кількості інших англомовних користувачів, котрі бажатимуть отримати інформацію...» [11, т. 1, с. 7].

Варто наголосити, що АЕУ-1 – це не спрощена англомовна версія ЕУ-1. Високоавторитетний колектив авторів, редакторів, фахових перекладачів, рецензентів і консультантів не лише здійснили переклад українознавчих матеріалів англійською мовою, а й актуалізували, оновили фактичні відомості, а також дещо змінили їх з урахуванням специфічних потреб західної читацької аудиторії. Наприклад, якщо розділи з етнографії, літератури та історії до 1945 р. здебільшого зазнали незначних змін, то матеріали, дотичні до проблем мови, населення (тут, зокрема, були використані результати перепису 1959 р.), особливо новітньої історії України, були суттєво доопрацьовані.

Загалом, опрацювання перекладу та редагування першого тому АЕУ-1 завершилися 1963 р., і того ж року він надійшов до читачів. Обсяг тому – 1186 с., з них 85 – індекс (покажчик). Том готували до видання 58 авторів, які виклали відомості з різних сфер знання. Їх було класифіковано на 8 рубрик: загальна інформація; фізична географія та природна історія; населення; етнографія; мова; історія; культура та література. В свою чергу, розділи поділяються на низку підрозділів. Така деталізована рубрикація дає змогу читачеві легко орієнтуватися у вміщених відомостях та швидко віднаходити необхідні довідки. Найбільший за обсягом розділ – «Історія»: він становить третину всього видання (близько 400 с.). Його структуровано на підрозділи: «Археологія», «Українська історіографія», «Ранній період в історії України», «Середньовічна історія України: княжа доба», «На зорі нового часу: Україна під литовською та польською владою», «Відродження держави: Україна в часи гетьманського правління», «Україна в складі Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст.», «Західноукраїнська держава в складі Австро-Угорщини, 1772–1918 рр.», «Відродження України: українська держава періоду Центральної Ради, 1917–1920 рр.», «Україна в період між двома світовими війнами», «Україна під час Другої світової війни», «Україна після Другої світової війни», 1949–1962 рр.».

Другий том енциклопедії вийшов у світ 1971 р., його обсяг – 1394 с., з них 132 – індекс (покажчик). До опрацювання матеріалів (оновлення фактичних відомостей, удосконалення структури та зміни об-

сягів розділів, перекладу) було залучено 87 осіб. Щодо змісту, то том поділено на такі розділи: право; українська церква; наука, освіта і шкільництво; бібліотеки, архіви, музеї; видавництва і преса; музика і хореографія; театр і кіно; народне господарство; охорона здоров'я; фізична культура; військо. Також сюди додано цілком новий розділ про українську діаспору, якого не було в ЕУ-1.

З редакційно-видавничою підготовкою другого тому виникло значно більше труднощів, оскільки за час, який минув після виходу у світ ЕУ-1, з'явилося чимало різних досліджень з українознавства – як в діаспорі, так і на теренах Радянської України. Безперечно, ці напрацювання фахівців потрібно було додати до змісту розділів, а також залучити нові джерела до списків літератури. Водночас така ситуація дещо спрощувала роботу перекладачів, адже нові матеріали автори одразу писали англійською мовою і вони потребували лише редагування.

Під час підготовки АЕУ-1 видавничий колектив зіткнувся з проблемами, пов'язаними з правилами транслітерації (зокрема, прізвищ, географічних назв, аббревіатур та ін.). Редактори енциклопедії вважали доцільним розробити і вмістити окремий додаток, в якому розшифровуються та пояснюються правила транслітерації, уживані у виданні.

У англломовному виданні подано короткі відомості з історії підготовки і випуску українознавчих енциклопедій, передусім УЗЕ, ЕУ та УРЕ, яка на той час ще не була завершена. Цю інформацію вдало унаочнено ілюстраціями – зображеннями титульних сторінок та інших елементів зазначених видань. На початкових сторінках енциклопедії видавничий колектив висловлює подяку усім, хто долучився до випуску «Ukraine. A Concise Encyclopedia»: фінансував проект, брав участь у створенні нових розділів, рецензував або ж перекладав матеріали. Зокрема, були виокремлені заслуги Л. Мишуги, головного редактора української щоденної газети «Свобода», Д. Галичина, президента Української національної асоціації, К. А. Меннінга, професора кафедри слов'янських мов Колумбійського університету.

Як можемо переконатися, «Ukraine. A Concise Encyclopedia» ґрунтується на великому масиві авторитетних довідкових матеріалів. Укладачі свідомо зосередили увагу на ключових подіях та основних фактах, використали численні ілюстрації, карти, діаграми, статистичні таблиці, що, зрештою, сприяло легкому доступу до відомостей про різні сфери життя, побуту, історії, культури та науки Ук-

раїни для англломовного читача. Енциклопедія стала для інших країн світу яскравим свідченням національної ідентичності, джерелом достовірних наукових відомостей про Україну.

Після виходу АЕУ-1 та позитивних на неї відгуків як серед науковців, так і пересічних читачів, цілком логічно постало питання про випуск другої (гаслової) частини ЕУ. Безперечно, два томи попереднього видання не могли сповна задовольнити інформаційні запити англломовної аудиторії щодо українознавчих матеріалів; до того ж зросла чисельність української діаспори в США, яка потребувала відомостей про Батьківщину.

Справді, на перший погляд, випуск ЕУ-2 англійською мовою видається логічним, закономірним та навіть очікуваним. Але, як писав А. Жуковський, для В. Кубійовича цей крок був «відважним, навіть ризикованим» [1, с. 21]. Адже, на думку вченого, «у своїй праці і плануванні В. Кубійович умів брати рішення, які були відважними, навіть ризикованими. Чи не найважливіше було започаткування праці над англійським виданням гаслової ЕУ – так званої АЕУ-2. Відважне це рішення було тому, бо у 1975–1977 рр., коли це рішалося, робота над ЕУ-2 була ще далеко не закінчена. Знаємо, що багато навіть близьких співробітників В. Кубійовича сумнівалися у можливості паралельної праці над двома енциклопедіями. Але сьогодні, коли українське видання вже майже закінчене, а процес над англломовним добігає до літери «М», рішення про АЕУ-2 було виправдане» [1, с. 21].

Як і при підготовці «Ukraine. A Concise Encyclopedia», видавці на початках планували лише перекласти ЕУ-2 англійською мовою, однак одразу ж виникли труднощі. Справа в тому, що чималий обсяг матеріалів енциклопедії суттєво застарів, втратив свою наукову цінність і важливість для читачів, адже від часу їх публікації минуло майже два десятиліття. Передусім це стосувалося статей, перших томів, датованих 1955–1959 рр. Завдання редакторів англломовної праці полягало не лише у перекладі підготовлених раніше матеріалів, а й у їх оновленні, актуалізації, доповненні, а подекуди навіть внесенні суттєвих, принципових, змін. Враховуючи це, головний редактор останніх томів АЕУ-2 Д. Струк зазначав, що «Encyclopedia of Ukraine» є продовженням ЕУ, однак, не прямою копією, а «дитиною-спадкоємцем»: «АЕУ є доповненням і осучасненням ЕУ. Твори вириваються з того самого джерела, але різняться так, як різняться батьки і діти» [5, с. 333].

Нове видання отримало назву «Encyclopedia of Ukraine», роботу над ним розпочали 1978 р. Тоді ж було розроблено план Енциклопедії, який українська діаспора обговорила на наукових конференціях у Торонто (жовтень 1978 р.) та Нью-Йорку (грудень того ж року) за участю В. Кубійовича. Члени Наукового товариства імені Шевченка сподівалися, що видавцем АЕУ-2 (так само, як і АЕУ-1) стане Український Національний Союз, проте на той час він не мав змоги фінансувати проєкт. Довелося шукати підтримки в інших – до видання долучилися Фондація українських студій Канади та Канадський інститут українських студій (КІУС) в Едмонтоні.

У 1979 р. остаточно сформували редакційну колегію енциклопедії, склад якої збігався з редколегією ЕУ-2 (долучився лише Ю. Луцький): головний редактор – В. Кубійович (з 1985 р. – Д. Струк); члени – А. Жуковський, Б. Винар, І. Кошелівець, Ю. Луцький (редактор англomовного тексту до 1982 р., згодом – Д. Струк), В. Маркус, О. Оглоблин, Ю. Шевельов, С. Янів. 22 наукових редактори – фахівці з різних галузей знань, 137 авторів енциклопедичних матеріалів наполегливо працювали над підготовкою нової українознавчої англomовної енциклопедії. Справді нової, чітко зорієнтованої на англomовного читача, якого інтересують передусім визначні події, явища та персоналії української дійсності – від минулого до сучасного.

У зв'язку з означеним, завдання видавничого колективу полягало в тому, щоб максимально зосередитися саме на цих об'єктах, подати у виданні відомості лише про найважливіші з них. Як правило, укладачі Енциклопедії детально не розглядали (або ж взагалі оминали увагою) події, осіб, місцевості локального значення, натомість доволі широко подавали матеріали про українську діаспору в англomовних країнах, відомості про культурних, політичних, церковних діячів України ХХ ст. (у т. ч. й репресованих тоталітарною владою). Варто наголосити, що у процесі актуалізації й оновлення фактичного матеріалу більше уваги приділялося не природничим та технічним наукам, а суспільно-політичним – економіці, соціології, політології, вносилися численні суттєві виправлення у статистичні матеріали, у бібліографії до великих за обсягом енциклопедичних статей.

З найбільшими труднощами видавничий колектив стикнувся на початку роботи, під час підготовки першого тому Енциклопедії, що, зрештою, цілком закономірно. Матеріали ЕУ-2 на літери

А – Д були підготовлені доволі давно, а тому потребували оновлення, ґрунтовного редакторського втручання. Внаслідок цих обставин праця над першим томом АЕУ-2 (він налічує 2800 статей) тривала 8 років, читачі ознайомилися з ним лише 1984 р.

Другий том потребував менших зусиль редакційно-видавничого колективу, адже майже 70 % усіх статей були запозичені (з незначними змінами) з українського видання. У 1993 р. видано останній – п'ятий том енциклопедії, з яким мали змогу ознайомитися і читачі незалежної України. Загалом робота над АЕУ-2 тривала майже два десятиліття – з 1984-го по 1993 р., світ побачило 5 томів видання обсягом 4344 с.

Що стосується змістового наповнення АЕУ-2, то перший том вміщує інформацію на літери А – F, його обсяг 952 с.; другий – літери G – K, 737 с.; третій – літери L – Pf, 872 с.; четвертий – літери Ph – Sr, 864 с.; пятий – літери St – Z, 886 с. Кожен з томів налічує близько 3 тис. газет (статей) різного обсягу – від кількох рядків до 32 с. Значним є масив якісного ілюстративного матеріалу, особливо у трьох останніх томах (це кольорові зображення витворів українського мистецтва, вишивки, національні орнаменти, портрети видатних діячів, карти «Українці в світі», «Монастирі в Україні» тощо).

У 2001 р. видано додатковий том з виправленнями та доповненнями, зумовленими кардинальними змінами у національному розвитку та суспільно-політичному житті України, а також стрімким розгортанням ґрунтовних українознавчих досліджень. Серед його матеріалів варто виокремити декілька тематичних груп. По-перше, це статті з географії, природного середовища (геологія, ґрунти, рослинний і тваринний світ, клімат і гідрографія), археології, історії юриспруденції (у т. ч. українського законодавства), відомості про церкву, українську мову і літературу, освіту, мистецтво, театр, музику – зрештою, традиційні для енциклопедії загальні довідки. По-друге, матеріали, дотичні до різних наукових дисциплін, – стислі з технічних галузей знань та більш розлогі, наприклад, з антропології, економіки, природознавства. Третю групу становлять статті, які стосуються природних географічних та історичних регіонів України, – «Азовське море», «Бессарабія», «Буковина», «Карпати», «Чернігівська обл.», «Крим», «Донбас» та ін. Тут достатньо інформативно описано природу, історію регіону, стан його економічного і культурного розвитку, залучено численні карти. До четвертої групи належать здебіль-

шого гасла, що стосуються відносин України з країнами світу, контактів між українським та іншими народами в минулому і сучасному, країн, куди українці емігрували, а також національних меншин у нашій державі. Однак більшу частину АЕУ-2 становлять матеріали п'ятої тематичної групи – про осіб, які можуть зацікавити англомовну читачку аудиторію, події та явища, періодичні видання, товариства, установи, асоціації української діаспори, історичні, політичні, юридичні та економічні аспекти її життя. Зауважимо, що традиційні для всіх енциклопедичних видань загальні відомості поєднані тут з широким масивом українознавчої інформації, хоча й переважають матеріали, покликані задовольнити інформаційні запити як англомовної аудиторії, так й української діаспори, що, зрештою, цілком відповідає завданням довідкової праці.

Висновки. Отже, як можемо переконатися, енциклопедичні видання, створені та видрукувані в українській діаспорі, є невід'ємною складовою національної культури, свідченням зрілості наукової думки найкращих вітчизняних представників різних галузей знань. Фундаментальна багатотомна «Енциклопедія українознавства», праця над якою тривала майже піввіку, об'єднала у своєму змісті цінні українознавчі відомості, передусім з тих ділянок, які за часів тоталітарної влади упереджено й неповно висвітлювались в інших енциклопедіях (зокрема, УРЕ), численні біографічні довідки про видатних українців, подала докладні матеріали про українську еміграцію та діаспору. Англомовні праці «Ukraine. A Concise Encyclopedia» (АЕУ-1), і «Encyclopedia of Ukraine» (АЕУ-2) – це не лише переклад авторитетного українознавчого енциклопедичного видання, яким є ЕУ, а цілком самостійні, довершені наукові праці, що подають вичерпні, достовірні відомості про ті сфери та аспекти українського життя, які викликають інтерес зарубіжної аудиторії. Ґрунтовні зміни, передусім оновлення фак-

тичного матеріалу статей, оптимізація їх обсягів, часто-густо написання нових важливих гасел, орієнтованих на специфічні потреби західних читачів, зробили АЕУ унікальним виданням – першим, з якого англомовний читач має змогу отримати об'єктивну інформацію про Україну, усі аспекти її національного життя.

Список використаних джерел

1. Жуковський А. Енциклопедія українознавства / А. Жуковський // Енциклопедичний вісник України. – Львів, 2009. – Вип. 1. – С. 14–22.
2. Енциклопедія українознавства. Загальна частина : [у 3 т.] / гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949–1952. – 1230 с.
3. Енциклопедія українознавства. Словникова частина : [в 11 т.] / гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович; Наукове товариство імені Шевченка. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1989.
4. Кубійович В., Маркус В. Дві українські енциклопедії / В. Кубійович, В. Маркус. – Нью-Йорк: Пролог, 1961. – 145 с.
5. Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства ім. Шевченка в Європі / Д. В. Бурім, О. О. Кучерук, О. О. Маврін. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2007. – 528 с.
6. Сьогочасне й минуле. – 1948. – Ч. 1. – С. 9.
7. Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка за час від 25.6.1939 – 15.3.1949 р. – Ч. 75. – Мюнхен, 1949. – С. 28.
8. Черниш Н. І. «Енциклопедія українознавства» та її редактор Володимир Кубійович / Н. І. Черниш // Соціальні комунікації сучасного світу: наук.-теор. зб. – Запоріжжя, 2009. – С. 220–223.
9. Черниш Н. І. «Енциклопедія українознавства» (1949–1989) як науково-довідкове видання / Н. І. Черниш // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: доп. та повідом. міжнар. наук. конф. – Львів, 1996. – С. 167–174.
10. Encyclopedia of Ukraine: [1–5 vol.] / ed. By V. Kubijovyc, D. H. Struk; Canad. inst. of ukr. stud. (University of Alberta), Shevchenko scient. Society (Sarselles, Franch), Canad. found. for ukr. stud. – Toronto: University of Toronto Press Incorporated, 1984–1993.
11. Ukraine. A Concise Encyclopedia. University of Toronto Press. – Prepared by Shevchenko scient. Society (Sarselles, Franch) / ed. by V. Kubijovyc. – V. 1, 1963. – 1185 p; V. 2, 1971. – 1334 p.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2017 р.

Natalia Chernysh,

PhD, Professor of the Ukrainian Academy of printing

FROM THE HISTORY OF CREATION OF THE ENCYCLOPEDIA OF UKRAINIAN STUDIES

The article in the context of socio-political and cultural-historical situation of the mid-twentieth century, the analysis of typological features of a unique reference edition – «encyclopedia of Ukraine». The emphasis is on the history of this project on the history of this project on the actual information that confirm the objectivity and impartiality of the illumination of historical events and outstanding figures of the Ukrainian people. There is also a history of creation and the embodiment of English-language Ukrainian studies publishing reference works – the «Ukraine. A Concise Encyclopedia» (1963–1971) and «Encyclopedia of Ukraine» (1984–1993).

К е у о р д s: scientific society. Shevchenko, encyclopedic publications of the Ukrainian Diaspora, Ukrainian encyclopedia, the Ukrainian English-language reference work.